

A mélyszegénységben élők és a cigányok/romák helyzete, esélyegyenlősége

A mindennapokban a szegénység fogalmát a legkülönbébb jelentéstartalommal használjuk. Legtöbbször a szegény jelzői értelemben használatos. A szegény anyagi és nem anyagi helyzet jelzője is lehet. Vonatkozhat egy emberre és emberek csoportjára is. Az, hogy kit és milyen esetben és miért tartunk szegénynek, minden esetben viszonylagos, mert nem egyértelműen beazonosítható, időről időre, helyről helyre változó.

A szegénység fogalma a tudományos életben is többféle tartalommal bír. Az elemzők egy része a szegénységet leszűkítve vizsgálja, és jövedelmi illetve anyagi szegénységről beszél. A II. világháború után Magyarországon sem a szegény kifejezést használták, hanem többszörösen hátrányos helyzetről illetve deprivációról beszéltek. A szegénységnek nincs mindenki számára elfogadott, örökérvényű definíciója.

Az Európai Unióban a szegénység mérésére egységes indikátorrendszert használnak, melynek alapjait a tagországok állam- és kormányfői a 2001-ben fogadták el. Az indikátorrendszer jelenleg négy területet fog át, melyek egyrészt a gazdasági, társadalmi és demográfiai változásokat mérik, továbbá a társadalmi befogadásra, a nyugdíjakra és az egészségügyi helyzetre vonatkoznak.

A szegénység mélységét, tehát a szegénységből való kikerüléshez szükséges erőfeszítés nagyságát mutató rés 2009-ben emelkedett a 2007-es értékhez képest, értéke közel 22% – minden korábbinál magasabb. A szegénység mélységének trendje 1992 óta tartó folyamatos emelkedést mutat, 2007-ben enyhe csökkenéssel. A szegénységi kockázat általános növekedése nagymértékben a gyermekes háztartásokban élők szegénységi kockázatának növekedésére vezethető vissza (Gábor-Szívós 2010)

Napjainkban egyre gyakrabban használt új fogalom a mélyszegénység. Nem csak tudományos fogalom a szociológiában, de a hétköznapi élet jelensége. Azt jelenti, amikor valaki vagy valakik tartósan a létminimum szintje alatt élnek és szinte esélyük sincs arra, hogy ebből önerővel kilépjenek (Havas 2012)

A mélyszegénység összetett jelenség, amelynek okai többek között szocializációs különbségek, iskolai, képzettségbeli és foglalkoztatottságbeli deficitekben mutatkoznak meg, és gyakran súlyos megélhetési zavarokhoz vezetnek. A mélyszegénység hatása a lakhatási, táplálkozási körülményekben, az érintettek egészségi állapotában is jelentkezik. A szegénység szempontjából meghatározó társadalmi jellemző a családok gyermekszáma, illetve a gyermekszegénység („a szegénység fiatal arca”: a szegények mintegy 30%-a 0–17 éves korosztályhoz tartozik), valamint a falusi lakókörnyezet (a szegények több mint fele községekben él). Ez az állapot az érintetteket nagyon gyorsan megbélyegzi és a társadalomból való kirekesztettségüket okozza.

A társadalmi leszakadás meghatározó részben tehát a szegénységgel összefüggő körülményekből fakad. A szegregáció mértéke, a társadalmi élet jelentős területeiről való tömeges kizáródás súlyos társadalmi probléma.

Ma Magyarországon minden harmadik ember (kb. 3 millióan) a szegénységi küszöb alatt él, közülük 1,2 millióan mélyszegénységben. A szegénységi kockázatok különösen sújtják a gyermekeket és a hátrányos helyzetű térségekben élőket. A cigányok/romák nagy többsége ehhez az utóbbi csoporthoz tartozik (Stratégia 2011)

A gyakorlatban a mélyszegénység fogalmát azonosítják a cigánysággal. Ez nem más, mint az etnikai és szociális dimenzió összemosása, és ezzel a társadalmi kirekesztettségéből fakadó összes probléma „cigánykérdésként” való felfogása. Fontos azonban tudomásul venni, hogy a cigányság és a mélyszegénység két olyan halmazt képez, melynek van ugyan közös metszete, ám a kettő nem fedi teljesen egymást. Nem igaz, hogy minden mélyszegénységben élő ember cigány/roma. Az viszont kijelenthető, hogy a cigányok élete a mélyszegénységtől függetlenül is sokkal inkább terhelt az őket érintő diszkrimináció rejtett és nyílt dimenzióinak kíméletlen érvényesülése miatt.

A magyarországi cigányokról

A magyarországi cigányok létszámának megállapítására vonatkozóan a korábbi századokban több összeírás történt, azonban az adatok meglehetősen ellentmondásosak, ennek köszönhető, hogy a népszámlálási statisztikákban is rendkívül hiányosan szerepelnek. Mivel perifériára szorultan élnek, nehezen elérhetőek, egyértelmű paraméterekkel nem is meghatározható, kik ők. Többben, sokféle szempontrendszer alapján próbálták kategorizálni a cigány lét főbb jellemzőit, elfogadott és egységes definíció nem alakult ki.

Cigánynak lenni az évszázadok során meggyökeresedett különböző előítéletek miatt a társadalom egy része számára alacsony presztízsű dolognak számít. A cigányok többsége a többségi társadalomhoz tartozónak vallja magát, és rendszerint felveszi a befogadó állam nyelvét, illetve környezete vallását, mert csak az országok egy részében tekintik őket nemzetiségnek, mások azonban anyaországgal nem rendelkezvén, az etnikai kisebbséghez sorolják magukat. Ez az egyik oka annak, hogy különösen nagy eltérések vannak mindenütt a világon a hivatalos népszámlálási és a tudományosan becült adatok között.

1. számú táblázat. **A CIGÁNY KISEBBSÉGRE VONATKOZÓ NEMZETISÉGI ADATOK A NÉPSZÁMLÁLÁSOKBAN (1949-2011)**

Év	Cigány nemzetiség
1949	37 598
1980	6 404
1990	142 683
2001	190 046
2011	308 957

(Forrás: MAGYARORSZÁG NEMZETISÉGI ADATAI. BUDAPEST, KSH)

A népszámlálási adatok a szociológusok felmérési eredményeitől jelentősen eltérnek. Ez minden nemzetiség esetében általánosan megfigyelhető jelenség. Tudjuk jól, hogy a bevallott nemzetiséget és anyanyelvet illetően változik az emberek álláspontja.

A Kemény István vezette szociológiai felmérés a magyarországi cigányok lélekszámát 1971-ben 320 000 főre becsülte, az 1990-es évek elején közel félmillióra tette, ma a magyar népesség 6-8 százalékát teszi ki a cigányság a szociológusok szerint.

2. számú táblázat. **ADATOK A MAGYARORSZÁGI CIGÁNYOK LÉLEKSZÁMÁRÓL ÉS ANYANYELVÉRŐL**

Év	Cigány nemzetiségűek száma	Anyanyelv (%-ban)			
		magyar	cigány	román	egyéb
1893	280 000	38,0	30,0	24,0	8,0
1971	270 000 – 370 000	71,0	21,2	7,6	0,2
1993	420 000 – 520 000	89,5	4,4	5,5	0,6
2003	520 000 – 650 000	39,8	32,8	11,5	15,9

(Forrás: MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK 1985, KEMÉNY–JANKY 1971, 1993, 2003, KSH 1992)

Már 1971 után is sokakat meglepett, hogy, az országban élő cigány népesség nagy része mintegy kétharmada (71%) magyar anyanyelvű – tehát nyelvileg asszimilálódott. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy sem a magukat magyar anyanyelvűnek, sem pedig a magukat csak magyarul beszélőknek, azaz magyar egynyelvűnek valló beszélők nem tekinthetők társadalmilag, etnikailag homogén csoportnak.

A magyarországi cigányok három nagy nyelvi csoporthoz tartoznak: a javarészt magyarul beszélő *romungrókh*hoz (akik magukat magyar cigánynak, zenész vagy muzsikusk cigánynak mondják), a magyarul és romani nyelven egyaránt beszélő *oláh cigányok*hoz, valamint a magyarul és az archaikus román nyelven beszélő *beás cigányok*hoz.

A cigányság területi megoszlása

A cigány népesség területi elhelyezkedése igen jelentősen eltér az ország népességétől. Míg a cigányság bármely csoportjának kevesebb, mint 10 százaléka lakik a fővárosban, szemben a népesség 20 százaléka-val, addig 58–64 százaléka a községekben lakik, szemben az országos 38 százalékkal” (Hablicsek 1999)

Az 1971-es kutatás adataihoz képest nagymértékben csökkent a telepen élők száma: 1971-ben a cigányok 65 százaléka, 1994-ben már csak 13,7 százaléka élt elkülönült telepeken. Ez több tényezőnek köszönhető. A hetvenes évek közepétől az életszínvonal emelkedése, a cigányok foglalkoztatási helyzetének általános javulása sokat segített a nyomasztó lakáshelyzetben, de nagy szerepet játszottak a hatvanas években kezdődő telep-felszámolási programok és a hozzájuk kapcsolódó kedvezményes hitellehetőségek is, függetlenül ezen adminisztratív intézkedések egyéb káros hatásaitól.

A magyarországi három cigány csoport /beás, oláh cigány, romungró/ területi elhelyezkedése meglehetősen egyenlőtlen eloszlásban található. A beás cigányok döntő többsége a dél-dunántúli megyékben lakik; ebben a régióban arányuk megközelíti a teljes cigány népesség 30 százalékát, a régió két megyéjében, Baranya és Somogy megyékben pedig a cigányok többségét képezik. Más régiókban a beásul beszélő cigányok csak jelentéktelen számban fordulnak elő.

A magyar és a romani nyelvet beszélő cigányok eloszlása egyenletesebb. Magyar anyanyelvű cigányok teszik ki a legtöbb régióban a cigányok háromnegyed részét; egyedül a dél-dunántúli régióban süllyed arányuk 50 százalék alá. A romani nyelvjárásait beszélő cigányok aránya valamennyi régióban 20-25 százalék.

A cigányok elnevezése

A magyarországi cigányok többnyire elfogadják a '*cigány*' népvét, ugyanakkor a három fő cigány csoport mindegyike elhatárolja, megkülönbözteti magát a másiktól. Ennek eredményeképp a magyarországi cigányság jelentős része – pl. az oláh cigányok „romának”, a romungrók és a beások többsége – „cigánynak” nevezik magukat és nem „romának”, mindazok ellenére, hogy a közéletben és a politikai szóhasználatban egyre nagyobb teret nyer a „roma” elnevezés. Ez a romaniban etnikailag jelölt, azaz csak az adott etnikai alcsoporthoz tartozókra utal. Jelentése '*roma férfi*', '*férj*'. (A kifejezés nőnemű párja a '*romnji*' roma nő, *asszony*', '*feleség*').

Bár megoszlik a vélemény a terminusok használatát illetően, az egyre jobban terjedő cigány/roma egyenrangú használata mindenki számára megoldást jelenthet.

Jövedelmi és vagyoni helyzete

A szegénység szociológiai meghatározása esetén a végső mérőeszköz legtöbbször a jövedelem. Szegénynek kell tekinteni egy személyt, egy családot, illetve egy embercsoportot abban az esetben, ha a rendelkezésükre álló erőforrások (anyagi, kulturális, társadalmi) oly mértékben korlátozottak, hogy kizárják őket a minimálisan megkövetelhető életformából.

A folyamatosan csökkenő és gyorsan öregedő népesség miatt a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, köztük a cigányok/romák kizáródásának gazdasági és költségvetési költségei különösen akut problémát jelentenek. Magyarország népessége 2021-re 3,2 százalékkal is csökkenhet a 2009. évihez képest, miközben a 65 éves és idősebb népesség aránya 20,6 százalékra nő. Ezek a népesedési folyamatok az egyre csökkenő létszámú munkavállaló korú népességre különösen magas terheket rónak, mert velük párhuzamosan a nyugdíjrendszer és az egészségügy kiadásainak nagyobb mértékű növekedése várható. Ez a helyzet csak egy olyan munkavállalási korú népesség segítségével lesz javítható, amelyben minden közösség teljes egészében részt vesz a munkaerőpiacon (Stratégia 2011)

A KSH 2001-es adatai szerint 2010-ben az egy főre jutó bruttó jövedelem 1 145 614 forint volt, a nettó pedig 939 396 forintot tett ki. Bár az adózók zömének emelkedett a jövedelme az előző évhez képest, elsősorban a magasabb jövedelműek jártak jobban. Továbbra is jelentősek a területi egyenlőtlenségek: a munkanélküli-ellátás, valamint az egyéb szociális jövedelmeken belül a rendszeres segély aránya

Magyarországon még mindig az észak-alföldi és az észak-magyarországi régióban a legmagasabb, ahol a szegénység elsődleges oka továbbra is az alacsony foglalkoztatottság és a hozzá szorosan kapcsolódó alacsony iskolázottság.

A Központi Statisztikai Hivatal 2012. júniusi jelentése szerint a munkanélküliek száma az év második negyedében 472 ezer volt, ami 12 ezer fővel volt több, mint egy évvel korábban.

A cigány népesség esetében az általános gazdasági és munkaerő-piaci tendenciákon túl még egy sor olyan tényező is nehezíti a helyzetet, amelyek vagy pusztán az etnikai hovatartozásból erednek, vagy közvetetten a cigányok/romák sajátos szociológiai jellegzetességeinek következményei. 1993-ban a cigány munkavállalók keresete a nem cigányokénak 80,81%-a volt átlagosan. (Újabb összehasonlító vizsgálatról nem tudunk, de nem valószínű, hogy ez a tény változott volna az azóta eltelt évtizedekben.)

Területi összehasonlításban elmondható, hogy összességében egy budapesti foglalkoztatott többet keres, mint vidéki társa, s a városokban élők fizetése is magasabb a falvakban jellemző átlagkeresetnél (legyen a munkavállaló cigány, avagy nem cigány származású) köszönhetően a településhierarchia különböző fokain elhelyezkedő települések eltérő gazdasági helyzetének, foglalkoztatási potenciáljának. Így az egyes településtípusokban élő cigány népesség átlagkeresete is függ e potenciáltól, s mint az alábbi táblázatban megfigyelhető, az összmagyarországi átlagkeresetektől legkevésbé a legjobb munkapiaci adottságú fővárosban marad el, legnagyobb a lemaradás a kevés munkahellyel rendelkező falvakban élők között. Az is látszik azonban, hogy azonos településtípusban élő cigány és nem cigány munkavállalók között is lemaradás tapasztalható a cigányok rovására, tehát az ő kereseti viszonyait nem csak a térség, a település gazdasági, foglalkoztatási helyzete, munkaerő túlkínálata, vagy éppen hiánya befolyásolja, de lehet egyfajta etnikai tényezőt is feltételezni az adatok mögött. A községbeli cigány munkaerő lemaradása a nem cigányok falvakban jellemző keresetétől kisebb, mint a budapesti fizetések cigány – nem cigány viszonylatában. Legnagyobb a lemaradás a vidéki városokban dolgozók esetében volt kimutatható. Összjövedelem tekintetében viszont a vidéki városok és falvak cigány lakossága nem mutat jelentős eltérést, bár a városokban élők munkából származó jövedelme mintegy 40%-kal magasabb a falusi lakosságénál, e jövedelemtípus eltéréseit az egyéb bevételek (segélyek, TB ellátások, stb.) tompítják, mert úgy tűnik, ezek jelentősége és nagyságrendje magasabb a falvakban élők esetében. A fővárosban és környékén más a helyzet, Itt csupán a háztartások 17%-ban nincs kereső és 30%-ukban minden, a háztartásban élő felnőttnek van munkajövedelme. Keményék a munkából származó jövedelmekben 6 és félszeres pozitívumot tapasztaltak a fővárosiak körében, s habár a segélyek, egyéb támogatások, nyugdíjak összege itt sem magasabb, összességében az egy főre eső összes jövedelemben, e régióban, 90%-os többletet lehetett kimutatni a keleti megyékben élők bevételeihez képest (Kemény 1998)

3. számú táblázat. A CIGÁNY ÉS NEM CIGÁNY KERESETEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA TELEPÜLÉSTÍPUSONKÉNT (1993)

	Az összmagyarországi átlagkeresetek %-ában	Adott településtípusban a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
Budapest	97,16	83,16
Egyéb város	83,99	72,89
Községek	76,07	94,14

(Forrás: KEMÉNY 1998)

A 2003-as vizsgálat során a háztartások 56%-ában nem volt olyan személy, akinek rendszeres munkából származó jövedelme lett volna. Ekkor az ország teljes népességében az egy főre jutó havi jövedelem átlagához képest Keményék a cigány háztartásokban a teljes népességének 34,8%-át becsülték. A cigány háztartások 82%-ban az összes jövedelem nem érte el a KSH által számított akkori létminimumot sem, s 56%-ban a lakosság legalsó jövedelmi *tizedéhez (decilis)* tartoztak. A falusi cigány családok helyzete különösen hátrányos, e családok 37%-ában nem volt 1991-ben munkaviszonyból származó jövedelem, ebből 18% esetben semmiféle rendszeres jövedelem. 1993-ban már a cigány családok 57%-a nem rendelkezett munkaviszonyból származó jövedelemmel és kb. ugyanakkora hányada semmiféle rendszeres

jövedelemmel. Ebben a tendenciában jól látszik a rendszerváltozást követő gazdasági átalakulás cigányokat erősen érintő következménye, a munkahelyek elvesztése, s ez a folyamat azóta sem állt meg.

4. számú táblázat. **A (FALUSI) CIGÁNY CSALÁD „KERESŐ” STÁTUSÁNAK VÁLTOZÁSAI (%)**

	1991	1993
Egy kereső	19,3	9,4
Több kereső	43,6	31,3
Nem volt kereső	30,1	51,6
Ellátatlan családok	7,0	7,7

(Forrás: KEMÉNY 1998)

A jövedelmek regionális különbségei természetesen az adott területi egység átlagos fejlettségének, gazdasági erőforrásainak tükrében értelmezhetők. Keményék azt tapasztalták 2003-as felméréseik során, hogy a keleti megyékben a háztartások 73 százalékában nem volt egyetlen kereső sem, ugyanakkor a Dunántúlon ez az arány az 56%-ot közelítette csak, mivel ez a területe az országnak jobb munkaerőpiaci adottságokkal, nagyobb munkahely kínálattal rendelkezik. Ennek következtében a Dunántúlon 2,9-szer nagyobb volt az egy főre eső munkából származó jövedelem nagysága a cigány népességnél, mint Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés megyék cigány lakossága esetében. A keleti régióban azonban a magasabb arányban megjelenő nyugdíjak, támogatások kompenzáló hatása összességében csökkentette a munkajövedelmekben kirajzolódott eltérést. Így a Dunántúli cigányságnál az egy főre jutó összes jövedelem csak 22%-kal volt magasabb a keleti országrészben tapasztaltnál. Regionális bontásban is azonban egy-egy területi egységen belül mindenütt alacsonyabb átlagkereseteket figyelhetünk meg a cigány munkaerő körében a nem cigányok átlagkereseteihez viszonyítva. Legnagyobb lemaradást a nem cigány munkavállalók fizetéséhez képest az Alföldön regisztráltak, majd a Nyugat-Dunántúl következik. Viszonylag jobb a helyzet Észak-Magyarország, a Dél-Dunántúl területén és a legkisebb lemaradás a Budapesti-iparvidék dolgozói között volt jellemző. Jól tudjuk, a hivatkozott vizsgálat óta eltelt tíz év, ám e tekintetben sem volt tapasztalható semmiféle markáns változás, ami az egyes régiók gazdasági potenciálját, azok rangsorát átrendezte volna.

5. számú táblázat. **A CIGÁNY ÉS NEM CIGÁNY KERESETEK ELTÉRÉSEI RÉGIÓNKÉNT (1993)**

	Az összmagyarországi átlagkeresetek %-ában	Adott régióban a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
Kelet	75,30	80,00
Alföld	80,94	61,77
Bp-i iparvidék	94,13	89,67
Észak	74,81	87,96
Dél-Dunántúl	79,13	89,32
Nyugat	69,65	78,61

(Forrás: KEMÉNY 1998)

Az iskolai végzettség is erősen szórja az átlagkeresetre vonatkozó mutatószámokat. A 8 általánost végzettek között a legnagyobb a lemaradás (ebbe a végzettségi kategóriába tartozik ugyanakkor a cigány munkavállalók csaknem fele), a szakmunkások esetében alig van lemaradás, míg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők esetében (középfokú felsőfokú végzettség) látszólag az átlagkereset meghaladja a nem cigány munkaerőét, ám a felmérés e végzettségi kategóriákban olyan szűk csoporttal dolgozott a cigány munkaerőn belül, hogy adatai torzíthatnak és semmiképpen nem reprezentatívak.

6. számú táblázat. A CIGÁNY ÉS NEM CIGÁNY ÁTLAGKERESETEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA
ISKOLAI VÉGZETTSÉG ALAPJÁN (1993)

	Az ősszmagyarországi átlagkeresetek %-ában	Adott végzettségük között a nem cigányok átlagkeresetének %-ában
0-7 osztály	69,68	103,76
8 általános	74,88	86,24
Szaktanulmányok	93,59	97,03
Gimnázium, szakközépiskola	117,85	109,06
Főiskola, egyetem	180,18	125,28

(Forrás: KEMÉNY 1998)

A kereseti különbségek nem jellemzik azonban kellően a jövedelmi különbségeket, hiszen:

- A cigány népességben belül kisebb az aktív keresők aránya (nagyobb az átlagos gyerekszám, amely közvetlenül növeli az inaktív arányát, ezen kívül közvetlenül csökkenti a többgyerekes anyák munkavállalási hajlandóságát).
- A munkanélküliség is jobban sújtja a cigányokat.

A megélhetési nehézségek miatt ezért a cigány munkaerő kénytelen más megélhetési források után nézni. Kérdés, hogy az egyéb jövedelemforrások (vállalkozás, állami/önkormányzati szervek által folyósított nem munkajellegű jövedelmek) képesek-e ezt a szociális hátrányt csökkenteni?

1993-ban Magyarországon a háztartások tagjainak 3%-a volt egyéni vállalkozó, a cigányoknál csak 1,43% volt ez az arány (2003-ban 1,3%).

Sokkal jellemzőbb a nem főállású tevékenységből származó jövedelem: gyűjtögetés, kereskedés, bér munka.

Az átlagos cigány háztartás jövedelmei 1993-ban 31,8%-ban keresetekből, 1,41%-ban vállalkozói bevételekből, 3,19%-ban nem főállású tevékenységből eredő bevételekből 65,58%-ban nem munka jellegű jövedelmekből tevődtek össze. Összehasonlításként: a rendszerváltozás előtt egy átlagos háztartás jövedelmei a következőképpen alakultak: keresetekből 54,59%, vállalkozói bevételekből 4,29%, nem főállású tevékenységből 9,15%, nem munka jellegű jövedelmekből 31,96% (Dupcsik 1997)

Az adott gazdasági, kereseti, munkaerő-piaci viszonyok között a túlélésnek többféle alternatívája lehet:

- *A legális gazdaságba való visszajuttatás/visszajuttatás:* Ez belátható időn belül nem reális esély.
- *A jóléti rendszerek igénybe vétele:* Ezekből azonban megélni nem lehet, ráadásul a szociális segélyek piacán a cigányság a közhiaddal ellentétben sosem volt különösebben esélyes.

A cigány lakosság (a magyarországi lakosság 4,22%-a) a nem munkajellegű jövedelmi juttatások 2,9%-át kapták 1993-ban.

7. számú táblázat. CIGÁNY JÖVEDELMEK AZ ÖSSZLAKOSSÁGI JÖVEDELEM %-ÁBAN

Nyugdíjak	1,16
Szociális, vagy átmeneti segély	0,94
Rendszeres szociális segély	26,15
Munkanélküli járadék	2,23
Munkanélküliek jövedelempótló támogatása	28,31
Lakásfenntartási támogatás	10,48
Gyed	2,54
Gyes	8,97
Családi pótlék	6,89
Árvaellátás	31,21
Összesen	2,90

(Forrás: KEMÉNY 1998)

– *A háztartás gazdaság kiépítése:* a falusi cigányoknak csak kis hányada kötődött korábban a mezőgazdasághoz, földterülettel, mezőgazdasági tapasztalatokkal, szakértelemmel nem rendelkeznek. 2003-ban a cigány háztartásoknak csupán 30,8%-ában folytattak valamilyen háztáji gazdálkodást, növénytermesztést, állattartást, vagy mindkettőt. Ennek lehetősége is eltérő a különböző településtípusokban.

8. számú táblázat. A CIGÁNY HÁZTÁJI GAZDÁLKODÁS TELEPÜLÉSTÍPUSONKÉNT (2003)

	Van háztáji gazdálkodás (%)
Falvak	57,1
Vidéki városok	15,7
Budapest	0,8
Összesen	30,8

(Forrás: KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004)

– *A nem piaci védekezési stratégiák:*

- kölcsön felvétele:* A cigány lakosság nagy része viszont nem hitelképes, nincs olyan tulajdonfedezete például, amelyre banki kölcsön esetén jelzálogjogot lehetne írni, nincs havi rendszeres jövedelme. A hitelfelvétel tehát a bankok hiányában kimerül a boltokban való könyvre vásárlás, az uzsorások, vagy a tradicionális cigány szolidaritás terén (a rokonság a rendszertelen jövedelmek gyűjtőhelye és újraelosztó központja).
- fizetési kötelezettségek megtagadása a szolgáltatók felé*
- az informális szektorba való bekapcsolódás (fekete gazdaság).*

Tóth Pál szerint a falusi cigányság körében a túlélésnek a legfontosabb módja ez utóbbi, az informális szektorba való bekapcsolódás. Általában a piactudományi viszonyok között a munkaerő azon része, amelyet a modern tőkés gazdaság nem képes integrálni, e szektorban találja magát. mondják ezt önfenntartó szektornak, a szegénység gazdaságának, piac alatti gazdaságnak és Magyarországon feketegazdaságnak is (Tóth P. 1997)

A lehetséges tevékenységek széles skálán mozognak: gyűjtögetés, zsákmányolás (halászat, vadászat, csiga, gyógynövény, erdei gyümölcsök...), betakarítás után a mezőgazdasági táblákon maradó termény böngészése, „szedd magad!” akció keretében szedett termények későbbi értékesítése, alkalmi és bér-munka, szolgáltatások (háziiparosok, fuvarozás, zenélés, „szocpolos” lakásépítés, ipari termelés (kosárfonás, teknő-, faáru-készítés, vályogtéglavetés...), mezőgazdasági termelés, kereskedelem, „banki” tevékenység (kölcsönfolyósítás uzsorakamatra), szociális ellátás (hajléktalanokat, rászorulókat nyugdíjuk, vagy egyéb járandóságuk és munkájuk fejében szálláshoz, étkezéshez juttatnak), közvetítői tevékenység (közvetítői jutalékért) stb. (Szuhay 1999)

9. számú táblázat. KÜLÖNBÖZŐ JÖVEDELEMSZERZŐ TEVÉKENYSÉGEK MEGOSZLÁSA A CIGÁNY HÁZTARTÁSOK KÖZÖTT (1993)

	A cigány háztartások %-ában	Bevétel átlaga (évente Ft-ban)
gyűjtögetés	14,58	8 781
böngészés	5,67	5 195
guberálás	3,40	21 189
kereskedés (belkereskedelem)	1,44	76 521
kereskedés (külkereskedelem)	0,36	105 785
saját készítésű tárgyak eladása	2,16	10 028
szolgáltatás	1,29	41 948
bérmunka	13,75	27 420
bérbeadás	0,15	168 333
egyéb jövedelemszerző tevékenység	0,87	89 735

(Forrás: KEMÉNY 1998)

10. számú táblázat. **ÁTLAGOS CIGÁNY ÉS NEM CIGÁNY HÁZTARTÁSOK JÖVEDELMI SZERKEZETE (1993)**

	Átlagos háztartás jövedelmi szerkezete (%)	Átlagos cigány háztartás jövedelmi szerkezete (%)
Keresetek	54,59	31,80
Vállalkozói bevételek	4,29	1,41
Nem főállású tevékenységből eredő bevételek	9,15	3,19
Nem munkajellegű jövedelmek	31,96	63,58
Nyugdíj	20,38	16,06
Segélyek, támogatások	0,81	14,75
Családi pótlék	6,43	24,29
Gyed	0,86	1,54
Gyes, gyet	0,66	2,61
Munkanélküli járadék	2,80	4,32
Összesen	100,00	100,00

(Forrás: KEMÉNY 1998)

Egy átlagos magyarországi háztartás tagjának nettó bevételhez képest 1993-ban a cigányok esetében az átlagbevétel 46,72%-a volt kimutatható.

A tömeges munkanélküliség szükségszerű velejárója, hogy a cigány családok tömegei maradtak kereső nélkül. A munkanélküli ellátási rendszer létrehozta azt a képzetet, hogy az időszakos munkanélkülieket egy jövedelembiztosító mechanizmus óvja. Ez igaz, ha időszakos munkanélküliségről van szó és olyan munkanélküliekről, akik nem a minimálbér körüli átlagkeresettel estek ki a munkaerő-piacról, a cigány munkavállalók esetében azonban a tartós munkanélküliség jellemző.

Foglalkoztatottság, munkaerő-piaci integráció

A statisztika a munkavállalási életkort a 15. év betöltésétől számítja, felső határa nem egységes, nincs összefüggésben a munkajogi kategóriákkal. Hagyományosan az 59. betöltött életév volt a felső korhatára a munkavállalási életkornak, de az 1990-es évektől a nemzetközi gyakorlathoz igazodva 74 évben húzták meg a felső határt.

A társadalom összetételét a gazdasági aktivitás szempontjából is vizsgálni szoktuk. A gazdaságilag aktív népesség a foglalkoztatottakból és a munkanélküliekből tevődik össze. A nemzetközi ajánlásoknak megfelelően foglalkoztatottnak minősül minden 15 éves és idősebb személy, aki az adatfelvétel időpontját megelőző héten legalább egy órányi, jövedelmet biztosító munkát végzett, vagy rendszeres foglalkozásától (pl. betegség miatti távollét vagy fizetett, illetve fizetés nélküli szabadság miatt) csak átmenetileg volt távol. Jövedelmet biztosító munkának számít annak jogi kereteitől függetlenül minden olyan tevékenység, amely pénzjövedelmet vagy természetbeni juttatást biztosít.

Ez alapján a következő megoszlási kategóriákat alkalmazzuk: Aktív kereső az a személy, aki kereső tevékenységet folytat és e tevékenységből jövedelme származik, a tevékenységet nem nyugdíjasként végzi, s jövedelmét nem gyermekgondozási díjként, vagy egyéb más jogcímen kapja. Jövedelmet biztosító munka a jogi keretektől függetlenül minden olyan tevékenység, amely pénzjövedelmet, vagy természetbeni juttatást biztosít, ide tartozik a klasszikus foglalkozásokon, munkaviszonyokon, vállalkozói engedéllyel végzett tevékenységeken túl a háztartásban, vagy ahhoz kapcsolódó családi vállalkozásban végzett rendszeres segítő családtagi tevékenység is. Aktív keresőnek számít az a foglalkoztatott is, akik a nyugdíjjárulék, GYED, GYES mellett dolgoznak, de nem tartoznak bele a munkanélküli járulék mellett munkát vállalók.

Munkanélküli az a személy, aki tudna, képes ler ne dolgozni; aktívan keres magának munkát; egy hónapnál hosszabb ideje nincs munkája. A munkanélküli regisztrált, ha a munkaügyi szervezetenél rögzíti ebbéli státusát. Munkanélküli ellátásban részesülők mindazok, akik munkanélküli járadékot, segélyt vagy jövedelempótló támogatást kapnak.

A gazdaságilag nem aktív népesség inaktív keresőkből és eltartottakból áll.

Inaktív keresőknek azok a személyek számítanak, akik nem dolgoznak aktív keresőként, de rendelkeznek önálló jövedelemmel más jogcímen (nyugdíj, gyermekgondozási díj, egyéb járadék). Ide tartoznak a munkát nem keresők és a nem munkából származó jövedelemből élők is.

Az eltartott kategóriát végül azok alkotják, akik a fenti három csoport egyikébe sem tartoznak bele és megélhetésükről más gondoskodik (legyen az magánszemély vagy intézmény).

A munkanélküli ellátások kezdetben viszonylag magas jövedelempótlást jelentettek az időszakos munkanélküliséggel sújtott, regisztrált munkanélküliek számára. A cigányok/romák azonban ezekből az ellátásokból is csak igen mérsékelten részesedtek. Ennek okai: Sokan közülük még az állítások hatálya lépése előtt munkanélkülivé váltak, igen magas közöttük a nem regisztráltak – s ily módon ellátásra nem jogosultak – aránya, a munkabérből származtatott ellátások pedig a cigányok/romák minimálbér körül szóródó munkabére miatt igen alacsony szintűek. (Gere 2000)

Az elmúlt években a magángazdaságok számának jelentős növekedése alig érintette az állami szektorból szinte teljesen kiszorult cigány munkaerőt. A nem cigány/roma vállalkozók egyáltalán nem akarnak cigányokat/romákat foglalkoztatni, saját vállalkozást pedig életkörülményeik, tőkeszegénységük, hitelképtelenségük, információs hiányaik miatt igen ritkán tudnak indítani (Gere 2000)

A munkaerő-piacról való kiszorulás egyéni és közösségi stratégiák kidolgozását teszik lehetővé. Ez egyaránt érinti a legális jövedelemszerzés, a megélhetés szempontjait ugyanúgy, mint a munkamegosztásban elfoglalt autentikus státuszok körét. Míg a nem cigányok esetében a munka-jövedelemből származó keresetek képezik a háztartások bevételeit, addig a cigányok esetében a nem munka jellegű jövedelmek a túlsúlyosok. Ez utóbbiak körébe tartoznak a szürke-feketegazdaságban végzett illegális, adózatlan munkák, amelyeket a szakirodalom egyaránt hív informális, árnyékgazdaságnak, önfenntartó szektornak és piac alatti gazdaságnak egyaránt attól függően, hogy milyen szempont alapján minősíti.

A nem főállású tevékenységből származó jövedelem túlnyomórészt gyűjtögetésből, böngezésből, guberálásból és kereskedésből származik.

A cigányság körében a vállalkozói lehetőségek csak rendkívül kismértékben kihasználtak. Ez adódik képzettségi körülményekből, hiszen egy vállalkozás ügyvitel, számviteli, adózási, adminisztrációs kötelei feltételezik alapképzettségek meglétét.

A munkaerőpiaci sikertelenség okai

A következőkben több társadalmi jelzőszám mentén bontva vizsgáljuk meg a munkaerőpiaci adatokat. Több elemét lehetne kiemelni a hátrányos helyzetű és/vagy cigány/roma népességet sújtó elhelyezkedési nehézségeknek.

1. Egyrészt magyarázhatjuk az alacsonyabb szakképzetlenséggel a jelenséget, s a gazdasági válság kibontakozásával a létszámleépítés, a racionalizálási folyamat e szakképzetlen réteget érte utol legelőbb. Az iskolai végzettség és a munkaerő-piaci sikeresség összefüggéseire az előző fejezetben már felhívtuk a figyelmet. Az összefüggést mutatja az adatsor, hogy az egy osztályt sem végzett romák 9%-ának volt munkája az 1990-es évtized első éveiben, az 1-7 osztályt végzettek 11,82%-a dolgozott csak. A 15 év feletti cigányság egészénél 19,59% volt a munkahellyel rendelkezők aránya (Dupcsik 1997).

A munkaerő-piaci helyzetnek mindenképpen egyik legfontosabb eleme tehát a képzettség, iskolai végzettség. Jól mutatja ezt a 9. és a 10. táblázat, ahol megfigyelhető, hogy mind a cigány, mind a nem cigány populációnál az iskolázottság növekedésével csökken a munkanélküliség (úgy a regisztrált munkanélküliségi ráta, mint a felmérésekből származó nem hivatalos adatok a tényleges foglalkoztatottságról).

11. számú táblázat. **A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA ALAKULÁSA A MAGYARORSZÁGI CIGÁNY/ROMA ÉS NEM CIGÁNY/ROMA NÉPESSÉG KÖRÉBEN ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT (1993. DEC.)**

	Nem cigányok/romák	Cigányok/romák
	Iskolai végzettség szerint	
1-7 osztályt végzettek	23,1	59,0
8 osztályt végzettek	17,5	48,7
Szaktanulmányokat végzettek	15,6	40,2
Középiskolát végzettek	9,9	27,9
Felsőfokú végzettség	2,9	nincs adat

(Forrás: MAGYAR TUDOMÁNY, 1997 JÚNIUS)

12. számú táblázat. **A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA ALAKULÁSA A MAGYARORSZÁGI ROMA NÉPESSÉG KÖRÉBEN ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT (%) (1993. DECEMBER)**

	Jelenleg van munkája	Jelenleg nincs munkája
0 osztály	3,90	96,10
1-7 osztály	11,82	88,12
8 általános	22,77	77,23
Szaktanulmányok	36,20	63,80
Gimnázium, szakérettség	42,98	57,02
Főiskola, egyetem	45,45	54,55

(Forrás: MAGYAR TUDOMÁNY, 1997 JÚNIUS)

Az iskolai végzettség különbségei azonban önmagukban nem indokolják a cigány és nem cigány népesség közötti, azonos iskolázottságú rétegen belüli jelentős eltéréseket.

2. Fontos eleme a munka világában való sikerességnek az életkor is. A rendszerváltozás után kialakult piacgazdasági körülmények között jelentősen felértékelődött a fiatal, mobilis, rugalmasabb munkaerő és csökkent az idősebb munkavállalói réteg értéke. Mindkét népcsoportnál a harmincas korosztály foglalkoztatottsága a legmagasabb, a negyveneseknél már csökken és jelentősen visszaesik az 55 év felettieknél.

Kemény összehasonlító adatai a cigány és a nem cigány népesség foglalkoztatási szerkezetének korcsoportos összehasonlításáról a következőket mutatják:

13. számú táblázat. **A FOGLALKOZTATOTTSÁGI SZERKEZET ALAKULÁSA A CIGÁNY/ROMA ÉS NEM CIGÁNY/ROMA NÉPESSÉG KÜLÖNBÖZŐ KORCSOPORTJAIBAN (1993. DECEMBER)**

Korcsoport	Nem cigány népesség ¹			Cigány népesség ²		
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív
15-19 év	16	5	79	16	11	73
30-39 év	75	11	14	28	30	42
40-54 év	72	9	19	24	20	56
50-59 év	26	3	71	9	3	23

(Forrás: MAGYAR TUDOMÁNY, 1997 JÚNIUS, KEMÉNY 1998)

A cigány/roma és nem cigány/roma fiatalok (15-19 éves korosztály) adataiban hasonlóan alacsony foglalkoztatottsági és hasonlóan magas inaktivitási arányok figyelhetők meg, e hasonlóságok mögött mégis alapvető különbségekre mutat rá Kemény István (1998). E korosztály nem cigány fiataljainak 70%-a tanuló, mégpedig 55% középiskolás, 5% főiskolás, vagy egyetemista és 6% általános iskolás, ők alkotják a jelentős számú inaktív réteg többségét. A cigány fiataloknál csak 25% a tanulók aránya (s, ebből középiskolába 3,4% jár). A 30 év felettieknél már elenyésző a tanulók aránya, a nem cigány népesség-

ben jóval alacsonyabb inaktivitás figyelhető meg, mint a cigány népességben. Az e korcsoportokba tartozó cigány munkaerő jelentős része tehát nem aktív munkaviszonyból él, hanem inaktivitása folytán különféle juttatások képezik bevételeiket. Az inaktívak köre a teljes népesség 50 év feletti csoportjánál emelkedik, itt már az előnyugdíjak is növelik a részesedést. A cigányok megfelelő korú csoportjában viszont jóval alacsonyabb az inaktívnak számító személyek részesedése, e korosztály jelentős része egyik vizsgált kategóriába sem sorolható be, valószínűleg eltartottak.

A táblázat jól mutatja az ország nem cigány népességének, illetve a cigány/roma népességnek gazdasági aktivitásbeli eltéréseit életkor szerinti bontásban. A 15-19 éves korosztály túlnyomó többsége (70%) a nem cigány populációból még tanul, kisebb részük dolgozik, s csak keveseket érint a munkanélküliség. Ezzel szemben bár a cigány fiatalok hasonló arányban inaktívak, de csak 25%-uk tanul, s közöttük a munkanélküliségi ráta több mint duplája a korosztály átlagának. A legaktívabb munkaképes korban lévő korosztályt (30-54 év) jóval magasabb munkanélküliségi, inaktív és alacsonyabb foglalkoztatottsági arány jellemzi a cigány népességben, mint a nem cigány populációban.

Hozzá kell azonban a statisztikai adatokhoz tennünk, hogy az inaktív személyek egy része valójában munkanélküli. Ténylegesen a 15-19 éves cigány/roma fiataloknál a munkanélküliségi ráta 48% – ebből a regisztrált munkanélküli 11%, a nem regisztrált 37%. A megélhetési, családalapítási nehézségeken túl (hiszen a roma fiataloknál a házasságkötés, családalapítás időpontja korábbra tehető) súlyos személyi-segítségtervezési zavarokat is okoz, ha a pályakezdő fiatal munkanélküliként éli mindennapjait.

3. A képzettség, valamint az életkor mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül harmadik tényezőként a területi, lakóhelyi tényezőt sem. A cigányság nagy része az északi, keleti, alföldi régióban, vagy a Dél-Dunántúlon él, ahol a munkanélküliségi ráta eleve magasabb. A cigányok/romák 40%-a abban a két megyében él, amelyek a foglalkoztatottság, munkanélküliség szempontjából az átalakulás éveinek legkedvezőtlenebb mutatóit produkálták (Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) (Gere 2000).

14. számú táblázat. A CIGÁNY FÉRFIAK FOGLALKOZTATOTTSÁGA ÉS ANNAK VÁLTOZÁSAI AZ AKTÍV KORÚ NÉPESSÉG %-ÁBAN REGIONÁLIS BONTÁSBAN

	1971	1978	1987	1993	2003
Budapesti iparvidék	90,0	81,4	75,4	40,5	57,7
Kelet	74,8	76,2	68,4	18,4	14,2
Alföld	81,8	72,0	71,8	23,7	23,8
Észak	90,8	81,1	80,8	22,9	19,7
Dunántúl	88,9	77,2	73,9	36,6	31,5

(Forrás: KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004)

A régiók szerinti bontás jól mutatja az egyes országrészek gazdasági helyzetét a rendszerváltozást követő években (ez a különbség napjainkra sem enyhült, inkább élesedett a budapesti agglomeráció, illetve Nyugat-Magyarország kedvezőbb helyzete az ország keleti területeihez képest).

15. számú táblázat. A MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA ALAKULÁSA MAGYARORSZÁG RÉGIÓIBAN 2011 IV. NEGYEDÉVÉBEN

Régió	%
Közép-Magyarország	8,7
Közép-Dunántúl	9,4
Nyugat-Dunántúl	6,8
Dél-Dunántúl	12,7
Észak-Magyarország	16,8
Észak-Alföld	13,1
Dél-Alföld	10,4

(Forrás: KSH GYORSJELENTÉSEK)

Mind a nem cigány, mind a cigány csoportban alacsonyabb munkanélküliségi rátákat találunk a főváros környékén és a Dunántúlon, s az országos mutatóknál súlyosabb gondokkal kell szembe nézni a Dunától keletre eső megyékben. Az eltérés azonban a nem cigány, illetve a cigány munkaerő munkanélküliségi adataiban az azonos országrészben élők között is jelentős, s ez nem magyarázható a régiók fejlettségbeli különbségeivel, gazdasági szerkezetével.

16. számú táblázat. **A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA (1993. DECEMBER)
AZ AKTÍV KORÚ NÉPESSÉG %-ÁBAN REGIONÁLIS BONTÁSBAN**

Regisztrált munkanélküliségi ráta	Nem cigányok/romák	Cigányok/romák
Budapesti iparvidék	9,9	36,5
Dunántúl	11,6	42,6
Kelet-Magyarország	17,1	58,9
Észak-Magyarország	16,6	59,0

(Forrás: KEMÉNY 1998)

4. Mindenképpen meg kell említeni a lakóhelyi hátrányokat, mint a településhierarchia különböző szintjein álló lakóhelyek eltéréseiben megfogalmazódó adottságokat is az ott élők álláskeresési esélyeire, munkaerőpiachoz való kapcsolódási lehetőségeire erősen ható tényezőt. Hiszen amint már említettük, a cigány népesség 60%-a falun, ezen belül 40 % aprófalvakban lakik, ahol eleve kevés volt a munkahely, s a piacgazdaságra történő áttérés időszakában a cégek is elsősorban vidéki telephelyeiktől igyekeztek megszabadulni a versenyképesség megtartása érdekében.

17. számú táblázat. **RENDSZERES MUNKAVÉGZŐK ARÁNYA AZ AKTÍV KORÚ CIGÁNY NÉPESSÉG %-ÁBAN
TELEPÜLÉSTÍPUSONKÉNT ÉS NEMEK SZERINT (2003)**

		Falu	Város	Budapest
Férfiak	Van munkája	19,9	27,9	64,8
	Nincs munkája	80,1	72,1	35,2
Nők	Van munkája	9,2	15,2	36,9
	Nincs munkája	90,8	84,8	63,1

(Forrás: KEMÉNY–JANKY–LENGYEL 2004)

A kisebb településeken élők esetében a hátrányos helyzetet elsősorban a helyben, vagy a közeli, hasonló adottságú településeken a munkáltatók, munkahelyek hiánya okozza. A távolabbi falvakban, városokban található munkahelyek elérését a rossz közlekedés-földrajzi adottságok, a tömegközlekedés fejlettsége, vagy a munkába járás költségei akadályozzák.

Településtípusok szerinti bontásban vizsgálva a két népcsoport foglalkoztatási adatait azt tapasztaljuk, hogy az országos átlagnál kedvezőbb helyzetben a Budapesten élők vannak (értelemszerűen a főváros gazdasági adottságai, szélesebb munkahely-kínálata miatt), hátrányosabb a rurális térségekben élők helyzete (a helyi foglalkoztatók szűkebb bázisa miatt). 1993-ban a községekben élők munkanélküliségi rátája közel kétszerese volt a mindkét populáció fővárosi tagjainál regisztrált értéknek. A nem cigányoknál/romáknál azonban e munkanélküli réteg a falusi össznépesség 17%-a alatt maradt, addig a cigány falusiak több, mint fele állás nélkül volt. Tehát ismét nem csak a lakóhelyi adottságok hatnak az álláskeresésre, állás találására, hanem egy etnikai dimenzió is kirajzolódik a háttérben.

18. számú táblázat. A REGISZTRÁLT MUNKANÉLKÜLISÉGI RÁTA (1993 DECEMBER)
AZ AKTÍV KORÚ NÉPESSÉG %-ÁBAN TELEPÜLÉSTÍPUSONKÉNT

Regisztrált munkanélküliségi ráta	Nem cigányok/romák	Cigányok/romák
Országosan	12,84	49,68
Budapest	8,1	31,8
Községek	16,9	51,8

(Forrás: KEMÉNY 1998.)

Ezekon kívül a szegregált településrészekben élők helyzete is rosszabb a munkaerőpiacon. 1978-ban a külterületeken élő férfiak közül csak pár %-kal kevesebben dolgoztak, mint belterületen élő társaik. A rendszerváltás utáni gazdasági térszerkezetben megnőtt ez a különbség, a belterületen élő férfiak harmada dolgozott, míg a telepeken élőknek csak 18%-a. A nők esetében ez már korábban is jellemző különbség volt.

5. A '80-as évektől tapasztalható, de '90-es évek elején drasztikussá váló hirtelen munkavesztést magyarázza még az a tény is, hogy a cigányok nagy része a gazdasági szerkezetátalakítás idején gyorsan tönkremenő iparágakban talált korábban munkát (1971-ben például a foglalkoztatott cigányok/romák 26%-a az építőiparban dolgozott és 1993-ra az ágazat gyors hanyatlása miatt a munkanélküliségi ráta itt az átlag kétszerese volt). Az 1990-es népszámlálás adatai szerint a gazdaságilag aktív korúak közül fizikai foglalkozású volt a cigányság 98,6%-a, míg az ország lakosságán belül ez az érték csak 66,5% volt. Szellemi foglalkozást csak a cigányok 1,4%-a, a teljes népesség 33,5%-a gyakorolt.

A termelésben lassan, de folyamatosan csökken az élőmunka iránti igény. A technológiai fejlődés a segéd- és betanított munkát nélkülözhetővé teszi. Az is igaz azonban, hogy a hivatalos statisztikai adatokból lesűrhető gazdasági aktivitás csökkenés szociális hatását enyhíti valamennyire a szürke és fekete gazdaság, amelyeknek szerepét, mértékét nem egykönnyen mérhetjük.

6. Hatodjára a diszkrimináció sem mellékes körülmény munkanélküliség kialakulásában, ám ennek hatását pontosan mérni nem tudjuk. A fenti adatsorokból lesűrhető tanulság – hogy az azonos iskolázottsági szinten lévő, azonos településtípusban és régióban élő, azonos életkori csoportokba tartozó cigány és nem cigány munkaerő foglalkoztatási adataiban nagy különbségek vannak a cigányok hátrányára – azt a következtetést engedi megfogalmazni, hogy az etnikai hovatartozás, s e szerinti hátrányos megkülönböztetés az, amely a háttérben lappang a munkaerőpiacon. Ez azonban nehezen fogható meg és nehezen igazolható számszerűen.

1999-ben az Országos Foglalkoztatási Alap támogatásával a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Romológia Tanszékének munkatársaival kutatást végeztünk a Dél-Dunántúlon, amely kutatás központi helyszíne Baranya megye volt. A kutatás a pályakezdő munkanélküli cigány fiatalok munkapiaci helyzetének feltárására és javítására irányult. A kutatás során megkérdeztük a cigány kisebbségi önkormányzatokat, és a cigánysággal foglalkozó civil szervezeteket, milyen szerepet játszanak a felelősségi körükbe tartozó cigány személyek és a munkaadók közötti közvetítésben, hogyan látják a problémakört. Kérdőívet töltöttünk ki munkanélküli cigány fiatalokkal is. Ezt a vizsgálatot 2006-ban megismételtük. A vizsgálat során rákérdeztünk, tapasztalataik alapján milyen különbséget látnak a pályakezdő nem cigány és a pályakezdő cigány fiatalok munkavállalási esélye szempontjából adott munkahely elnyerésekor? A kapott válaszok zömében az általánosságok szintjén mozogtak, jellemzően azokat a sztereotípiákat mondták el, amelyeket a köznyelv, a média, a tudományos szakirodalom meg szokott fogalmazni a cigány származású munkaerő elhelyezkedési nehézségeire vonatkozóan: „A nem cigány fiataloknak nagyobb esélye van a munkaerőpiacon hasonló képzettségű cigány társával szemben”, „Nehezen jutnak munkához”. Jellemző volt az olyan típusú válasz, hogy „Egy ismerősömmel történt meg a következő eset.” Talán jellemző, hogy nem esetek tömkelegét tudták felsorolni, hanem egy-egy hallott esetet említettek csak a megkérdezettek. „Állásinterjú során a nem cigányt részesítették előnyben”, „Nem lenne bizalomgerjesztő ügyfelei körében, ha cigány embert foglalkoztatna”, „A név, a külső megjelenés alapján rögtön azt mondta a munkáltató, betelt az állás”. Kicsit mitizálnak tűnt tehát számunkra a munkaerőpiaci hátrányos megkülönböztetés jelensége, ahol inkább a rossz, valahonnan hal-

lott tapasztalatok jelentek meg, mint konkrét esetek. A válaszadók 84%-a erre a kérdésre nem is tudott érdemi információt adni. Természetesen ettől függetlenül nem bagatellizálható el a jelenség, de óvatosan kell azt kezelnünk (Cserti 2008).

A szervezetek vezetői a cigány fiatalokat sújtó diszkriminációt gyakrabban említik, mint maguk a kérdeztettek. Ennek számos oka lehet: realitását támasztja alá többek között a problémára való nagyobb rálátás, de számolni kell a politikai és politizáló cigány vezetők egyfajta legitimációs igényével is, ami a problémát a valóságosnál nagyobbak törekszik feltüntetni (Forray 2000).

Kutatásaink a térség munkáltatóival folytatott interjúkat is felölelték. A hét év eltéréssel végrehajtott két vizsgálat eredményei egyértelműsítik, hogy a két vizsgált év a cigányok/romák foglalkoztatásának gyakorisága szempontjából jelentős eltérést mutat. Mindössze az alkalmanként történő foglalkoztatásuk gyakorisága egyezik meg, vagyis ennyi év után is ugyanannyian, de nem biztos, hogy ugyanazok foglalkoztatnak esetenként cigány/roma származású munkavállalót. Megállapítható azonban, hogy 2006-ra odáig jutottak a gazdálkodó szervezetek, hogy egyre kevesebben – közel fele annyian – jelentik ki, hogy roma dolgozót soha nem alkalmaznak. Ugyanakkor a „soha” visszaszorulása majdnem hasonló mértékű az „elég gyakran” válasz csökkenésével. A fenti két arányeltolódás a gyakori alkalmazás erőteljes, közel két és félszeres növekedésében ellensúlyozódik. A pozitív illetve a negatív tendenciákat összegezve észrevehető, hogy 1999-hez képest javult a helyzet, vagyis 2006-ban a pozitív válaszok aránya magasabb a negatív válaszokéval szemben (Székely 2008).

A hátrányos megkülönböztetés a munka világában tehát nem mérhető és nem is igazolható, de mindennapi tapasztalatok útján valószínűsíthető tény.

Lakhatás, lakáshoz jutás, lakhatási integráció

A lakhatás alapvető emberi jog. A lakásügy jelentős szerepet játszik bármely társadalom fejlődésében, és különösen fontos a társadalmi-gazdasági és kulturális előrehaladás számára.

A lakásszükséglet megfelelő színvonalú kielégítése jótékony gazdasági és társadalmi hatásokkal jár, és hozzájárul a társadalmi jóléthez és emberi kényelemhez. Ez nemcsak előzi az egészségtelen életkörülményeket, hanem elősegíti az egyének társadalmi integrációját is.

A lakáspolitikát a gazdaság fontos része; a lakáshoz jutás a családok, a háztartások egyik legfontosabb célja. A lakáspolitikát legfőbb sajátosságai: – alapvető emberi jog a lakhatás jogának érvényesülése, – hosszú távú program, – különleges tér- és környezetformáló, – az életszínvonal meghatározó eleme, – településképző, tehát terület- és településfejlesztő elem, – a települési közszolgáltatások kiváltója, legfőbb fogyasztója.

Magyarországon a lakáspolitikát néhány vonásban eltér az általános alapelvektől, mind Kelet-Európát, mind Nyugat-Európát illetően. Ezek a következők: – magas az összes lakáson belül a magántulajdon aránya, – a lakás tulajdonlását támogató rendszer működött, – az állami szektor erőteljesen támogatott volt, a tanácsok által bérbe adott lakások bérleti bevétele alig 1/3-át fedezte a szerény minőségű és mértékű karbantartás és üzemeltetés kiadásainak, – munkahelyi lakástámogatás is működött Magyarországon. A lakáspolitikát a társadalompolitikának szerves része, kiterjed a lakásellátásra, a hátrányos helyzetűek támogatására, a lakáspiacra, befolyásolja a tőkepiacot, hatással van az építőipari munkaerőre és az építőiparra, a lakásszektorra vonatkozó információ működtetésére, az épületek műszaki állapotának szabályozására, a telekellátásra.

A lakás a megelégedettség egyik forrása, mert az ember életének jelentős részét itt tölti. Statisztikai adatok szerint Magyarországon lakosságának 8-10%-a elégedett a lakáshelyzetével.

A rendszerváltás előtt jelentős számban épültek olyan állami bérlakások, amelyekhez korábban ingyenesen, később lakás-használatbavételi díj megfizetése ellenében juthattak az állampolgárok. A lakbérek államilag olyan alacsony szinten kerültek megállapításra, hogy azok nem nyújtottak fedezetet a lakóépületek üzemeltetéséhez és fenntartásához, ehhez az állam a fenntartó szervezetek részére központi forrásokból támogatást biztosított. A központi források alacsony volta miatt a lakásállomány műszaki állapota folyamatosan, fokozatosan romlott, a rendszerváltás idején a felújítási lemaradást az illetékesek több milliárdban jelölték meg.

A rendszerváltás hatása a lakáspiacra, a munkaerőpiacra és a szociálpolitikára.

Lakáspiac, lakhatáshoz való hozzáférés jellemzői:

- Az új, épülő lakások száma jelentősen visszaesett.
- Az állami lakásépítés gyakorlatilag megszűnt, a magánéros lakásépítés pedig jelentősen lecsökkent.
- A lakásállomány tulajdoni viszonyai döntően megváltoztak.
- Önkormányzati lakásvagyon kiárusítása, lakásprivatizáció, aminek következtében az önkormányzati lakások 80%-a a lakásban élők tulajdonává vált.

A telepek, szegregátumok helyzete

A népesség mélyszegénységben élő része területileg erősen koncentrálódik és szegregálódik. Nagyjából száz olyan település van az országban, amely már végérvényesen szegény-cigány gettóvá vált, és további kétszáz, amely pillanatnyilag feltartóztathatatlannak tűnő módon halad e felé az állapot felé. A gettó- és gettósodó települések túlnyomó többsége az ország északkeleti és délnyugati leszakadó, depressziós térségeiben található, és ezért az érintett kistérségek egy részében már erőteljesen tetten érhető az ilyen típusú települések halmozódásából összeálló térségi szintű gettósodás is. Hasonló koncentrációs folyamatoknak lehetünk tanúi a nagyobb települések külterületein (volt munkáskolóniákon, állami gazdasági telepeken stb.), az alföldi tanyavilág egy részén, valamint a nagyvárosok szlamosodó (slum) zárványai-ban is. (Havas G. 2008)

A telepek lakói többnyire, de nem kizárólag cigányok. Az adatok szerint az ország nyolcszázánál is több településén és tíz fővárosi kerületben 1600-nál is több nyomortelep található, a szegregátumok 60%-a községben helyezkedik el. Számítások szerint száz magyarországi romából tizenhat olyan cigánytelepen él, ahol nemcsak gáz vagy fürdőszoba, de csatornahálózat, gyakran víz és villany sincs, a mentő a földutak miatt sokszor meg sem tudja közelíteni, és állandó a járványveszély. Katasztrofális infrastruktúrális és közegészségügyileg fokozottan veszélyes körülmények. A települések szélén és külterületein megtalálható szegénytelepek létrejöttének évszázados története van.

Felszámolásukra először a '60-as években készültek koncepciók, a gyakorlatban azonban minden felszámolási kísérlet újabb gettók létrejöttét eredményezte. A cigánytelepek gyakran a szeméttelép közvetlen szomszédságában, és belvízzel, árvízzel veszélyeztetett területen helyezkednek el. A cigánysor házainak zöme régi, „Cs”, azaz csökkent értékű, komfort nélküli, szoba-konyhás épület (Lakatos 2011)

Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés

Az ország népességének általános egészségi állapota meglehetősen kedvezőtlen képet mutat. A helyzet közismert jellemzője, hogy Magyarországon a születéskor várható átlagos élettartam mutató lényegesen elmarad még a szerény gazdasági teljesítmény alapján elvárható értéktől is. E mellett az általánosan kedvezőtlen helyzet mellett különösen súlyos problémát jelentenek az egészségi állapotban tapasztalható jellemző területi különbségek, melyek pontosan követik a társadalmi- gazdasági különbségeket.

Az egészségügyi ellátásban a társadalmi hátrányok szempontjából az alapszolgáltatások hiányosságai jelentik a legelemibb hozzáférési problémákat. Az utóbbi időszakban az alapszolgáltatásokat tekintve a népességszám csökkenése ellenére romlott az ellátottság mutatója. A szegmentált ellátórendszert jellemző adat, hogy az orvosok lakosságszámhoz viszonyított száma Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legalacsonyabb (még annak ellenére is, hogy Borsod-Abaúj- Zemplén megye mellett itt történt a leg-számottevőbb javulás).

A 46/2003. (IV.16.) OGY határozat szerint működő Nemzeti Népegészségügyi Program fő fókusza a népegészségügyi célú, célzott szűrővizsgálatok működtetése. Az intézkedések között ugyan megjelennek a kifejezetten hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat érintő intézkedések, pl. iskolai felvilágosító, nevelő programok, ám ezek jelenlegi mennyisége, szervezetsége nem elegendő ahhoz, hogy a területen szükséges változások elinduljanak.

Komoly egyenlőtlenségek vannak a gyermekek egészségi állapotában és az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférésükben is. Ezért nagyrészt a szociális tényezők a felelősek. A gyermekeket érintő ha-

lázások és egészségi problémák 30–50 %-a hozható összefüggésbe a szülők hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetével. Az egészségfejlesztés az élet első éveiben a leghatékonyabb, de a jó egészség már a fogantatás előtt megalapozódik.

Ideális helyzet az lenne, ha minden terhesség tervezett terhesség lenne, és minden gyermek tervezett gyermekként jönne a világra. 2010-ben a terhesség-megszakítást kérelmezők 45%-a nem védekezett a nem kívánt terhesség ellen, azaz nem élt a fogamzásgátlás egyik lehetőségével sem. Körükben többen a fogamzásgátló eszközök, tabletták magas árára hivatkoztak. A terhesség-megszakítást kérelmező nők 12%-a 1 éven belül ismételt kérelmezte a terhesség-megszakítást. A fenti adatok alapján felmerülhet, hogy a kérelmezők egy része a terhesség-megszakítást használja, alkalmazza fogamzásgátlási módszerként.

A nem tervezett, nem akart terhesség a perinatális és a csecsemő mortalitás jelentős rizikófaktora. Ugyanez igaz a tinédzser-terhességekre is. A fiatal anyák újszülöttjei nagyobb valószínűséggel születnek koraszülöttként, kisebb súllyal. Az alacsony születési súly megnöveli az egészség-károsodás rizikóját újszülött korban és később is.

A koraszülöttek aránya Magyarországon 8,4% (KSH 2009), ami az uniós átlag felett van, és közel kétszerese az észak-európai országok arányszámának. A koraszülés csak részben vezethető vissza egészségi okokra, nagyobb szerepe van az anyák iskolázottságának, rossz életkörülményeinek, egészségtelen életmódjának.

A csecsemőhalandóság is komoly összefüggést mutat a területi hátrányokkal, és az anya iskolai végzettségével. A csecsemőhalálozás nemcsak az egészségügy fejlettségének mutatója, hanem az egyik legjelentősebb társadalmi-gazdasági fejlettségi mutató is.

A fiatalkori terhességek társadalmi hátrányok általi jelentős meghatározottságát jellemzi, hogy ezek aránya Észak-Magyarországon közel háromszor akkora, mint a Nyugat-Dunántúlon.

A házi gyermekorvosi ellátottságra jellemző, hogy ahol a népesedési adatok alapján nagy szükség lenne a gyermekorvos működésére, ott a hálózat hiányos, vagy egyáltalán nincs. Ahol a legnagyobb arányban élnek halmozottan hátrányos helyzetű, köztük cigány/roma gyermekek, alacsonyabb a 10 ezer gyermekre eső gyermekorvosi praxisok száma, így pl. a Közép-magyarországi régióban közel kétszer olyan magas, mint Észak-Magyarországon.

A hátrányos helyzetű térségek színvonalas, hatékony védőnői ellátását nagyon hátráltatja, hogy sok betöltetlen állás van. Az Észak-alföldi régióban például 2007-ben az állások 10%-a nem volt betöltve, illetve számos körzetet tartós helyettesítéssel tudnak csak ellátni. Emiatt a jogszabályban megengedettnél (250 fő) lényegesen magasabb a hátrányos helyzetű régiókban az egy védőnői állásra jutó ellátottak száma. Az említett, legnagyobb mértékű hiányok mellett a védőnői-„hiány” országos probléma.

Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést az etnikai diszkrimináció is akadályozza. Az Alapjogi Ügynökség kutatása szerint az elmúlt egy évben a magyar cigányok/romák 18%-a tapasztalt hátrányos megkülönböztetést az egészségügyben.

A cigány/roma lakosság egészségi állapota nagyon kedvezőtlen egészségügyi mutatókkal jellemezhető. A 19 éves kor feletti cigány/roma népesség 66,3%-a szenved valamilyen betegségben, 16,1%-a egynél több betegségben, illetve 23%-a egyszerre 3 vagy több betegségben. A leggyakrabban előforduló 20 belgyógyászati betegségcsoport nagyobb részében a cigányok/romák betegségaránya legalább kétszerese a teljes népességnek (pl. daganatos megbetegedések), hatban több mint ötszöröse (pl. asthma, gyomor megbetegedései), és háromban (látáskárosodás, vashiányos vérszegénység, tüdő fertőző megbetegedései) több mint tízszerese. A magasabb arányú megbetegedések is igen jelentős mértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a cigányok/romák között nagyon magas (15,4%) a megváltozott munkaképességűek, a rokkantnyugdíjasok aránya.

A rizikófaktorok közül a dohányzás – a cigány/roma lakosság 77,4%-a dohányzik szemben az összlakosság 31,4%-val –, a magas vérnyomás – a cigány/roma lakosság 87%-a szenved magas vérnyomásban, szemben az összlakosság 32%-ával –, valamint táplálkozási problémák, és a prevenció hiánya egyértelműen az egészségi állapotot befolyásoló tényezőknek bizonyulnak. A cigány/roma anyák jóval nagyobb aránya dohányzik, illetve szenved rendszeres környezeti dohányfüst-ártalmat várandóssága alatt, mint ez a többségi társadalomban jellemző.

Tapasztalatok szerint a cigányok/cigányok/romák nagy része az ingyenes egészségügyi ellátást sokkal ritkábban – sőt 64,2%-uk egyszer sem – veszi igénybe. Ez gyakran a rossz anyagi és szociális körülményekből adódik: nincs módjukban elutazni, elmenni a szűrővizsgálatokra, nem tudják megfizetni a

gyógyszereket, stb. A mélyszegénységben élő családok elsődleges szempontja nem az egészségük megőrzése vagy a betegségek megelőzése, hanem sokkal lényegesebb az elemi mindennapi létfenntartás.³

A cigány/roma nemzetiségi önkormányzat célcsoportokkal kapcsolatos esélyegyenlőségi tevékenysége, partnersége a települési önkormányzattal

A nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális autonómiájának – a kollektív jogok törvénye szerint – testet kellett öltetniük a végrehajtó szervekben is. A kisebbségi törvény általános elvei a kisebbségi önkormányzatoknak az oktatásügyben jelentős szerepet biztosítanak, a részletekben azonban nem szabályozzák e testületek szerepét, jogköreit. A jogi szabályozás szelleme azt sugallná, hogy e testületek iskola-fenntartók legyenek. Ezt jogszabály ugyan nem zárja ki, de az önkormányzatokat a finanszírozás rendszere nem is bátorítja (Szüdi 1997).

A másik lehetőség, hogy a létrejött kisebbségi önkormányzati rendszer valamiképpen formalizálja a nemzetiségi – kisebbségi oktatás szervezését, akár kezdeményezőként – a közoktatásról szóló törvény szerint legalább nyolc szülő egybehangzó nyilatkozata szükséges nemzetiségi-kisebbségi oktatás szervezéséhez –, akár ellenőrző szervként (mire költi az oktatási-nevelési intézmény a programra szánt támogatást, ami különösen a cigány gyermekek, tanulók számára szervezett programok finanszírozása esetében kétséges, s időnként felmerülő viták forrása (Szüdi 1997).

Valójában a kisebbségi önkormányzatiság az oktatásügyet illetően nem/sem ágyazódott bele eléggé mélyen az önkormányzatiság rendszerébe (vö. PÁLNÉ KOVÁCS 1999).

A Nemzetiségi és Etnikai Kisebbségi Hivatal által a rendelkezésünkre bocsátott adatok alapján 1995. december 31-ig összesen 822 helyi kisebbségi önkormányzat alakult, a megszűnések után az 1998. október 18-i választásokig összesen 738 helyi kisebbségi önkormányzat működött, tehát 84 helyi kisebbségi önkormányzat szűnt meg. Az 1998-as önkormányzati választásokig az 1994-1998. közötti időszakban 396 cigány kisebbségi települési önkormányzat működött, amelyből Baranya megyében 19 testület kialakítására került sor. Az 1998. október 18-i helyhatósági választások során már a kisebbségi közösségek fokozott önazonosság-vállalásáról beszélhetünk összesen 1376 helyi, kisebbségi önkormányzat alakult meg, amelyből 1999. szeptember 1-ig összesen csak 20 helyi kisebbségi önkormányzat szűnt meg. 768 működő cigány kisebbségi önkormányzatot regisztráltak. Ebből a régióban 163 cigány kisebbségi önkormányzat működött, a bontás szerint: Baranya 65, Somogy 59, Tolna 29. A 2002. évben az önkormányzati választások során 999 településen választottak, 2006-ban pedig 1100 településen hoztak létre helyi cigány kisebbségi önkormányzatot. A Fővárosi Cigány Önkormányzat mellett ekkor már minden megyében megalakult a területi cigány kisebbségi önkormányzat is. 2009 decemberéig összesen 113 helyi testület szűnt meg, így jelenleg 1004 helyi, illetve 20 területi cigány kisebbségi önkormányzat működik (NEKH 2009).

19. számú táblázat. A MEGALAKULT CIGÁNY KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZATOK SZÁMA A DÉL-DUNÁNTÚLON

Megye	Cigány kisebbségi önkormányzatok száma			
	1994	1998	2006	2007
Baranya	19	65	112	135
Somogy	20	59	58	72
Tolna	16	29		53

(Forrás: CSEFKÓ ÉS MTSAI 1999)

A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának munkatársai a kisebbségi önkormányzatok működését, felépítését vizsgálták az 1994 és 1998 közötti ciklusban. Eredményeik bemutatják a cigány kisebbségi önkormányzatok tagjainak iskolai végzettségére vonatkozó adatokat is. E szerint a 8 általánost el nem végzett képviselők aránya a legmagasabb (63%) a cigány kisebbségi önkormányzatok tagjai közt (vannak olyanok is, akik 2 általánost sem végeztek). A szakmunkás képesítéssel rendelkezők aránya 25%, 8 %-uknak van középiskolai végzettsége, s mindössze 3 %-uk rendelkezik diplo-

mával. Ezzel a képzettségi szerkezettel a többi kisebbség önkormányzatainak képviselőivel összehasonlítva az utolsó helyen állnak. Hasonló képet ad a foglalkozás alapján történő megoszlás is. A cigány kisebbségi önkormányzati tagok 92%-a fizikai foglalkozású, 3%-a adminisztratív munkakörben dolgozó, s 5%-a szellemi főfoglalkozású. Munkaviszonyuk alapján a képviselők 23%-a foglalkoztatott, 32%-uk munkanélküli, 23%-uk nyugdíjas, 4%-uk közhasznú munkás, 6% jövedelemptól támogatáson volt, 7%-uk vállalkozó, 3% Gyes-en, Gyed-en volt (Csefkó és mtsai. 1999). Az adatok indokolják, miért lenne nagy szüksége a cigány kisebbségi önkormányzatoknak képzésekre, információkra és rengeteg segítségre hogy az érdekérvényesítést maradéktalanul elláthassák.

A kisebbségi önkormányzati működés meghatározója, hogy megfelelő körülmények, infrastruktúra, iroda, bútorzat, tőke álljon rendelkezésükre. A kisebbségi törvény ki is mondja, hogy feladatai ellátására a települési önkormányzat köteles a kisebbségi önkormányzat használatába adandó vagyont meghatározni (27. § 2. bek.). A jogszabályban azonban nincs lefektetve, mit is jelent ez, milyen eszközöket, pénzforrást, irodát, stb. kell minimálisan átadni a CKÖ-nek (Cserti 2006) A kisebbségi önkormányzatok részére a települési önkormányzatoktól kezelésbe, használatba átadott vagyontárgyak, ingatlanok tekintetében a kialakult gyakorlat nagyjából mindenütt hasonló. A kisebbségi önkormányzatok elenyésző részénél fordult elő, hogy egyéb működési jellegű támogatást vehettek igénybe (pl. ingyenes telefonhasználat, hivatali gépkocsi használata). Általában jellemző, hogy az önkormányzat által működtetett intézményeket (művelődési ház, közösségi ház, hivatali tanácstermek) ingyenesen használhatják. Országosan a cigány kisebbségi önkormányzatok 15,1%-a kapott használatába ingatlant, 49,5%-uk bútort, 17,2%-uk technikai berendezést, 5,4%-uk földet, vagy vagyontárgyat, 11,8% pedig semmit (Csefkó és mtsai. 1999).

A kisebbségi szervezetek anyagi lehetőségeinek korlátait jelzi, hogy vizsgálataink szerint több mint 90%-uknak nincs olyan alkalmazottja, aki főállásban foglalkozna a szervezet ügyvitelével. 9,5%-uknak van ilyen alkalmazottja, ebből 3,8% munkáját egy főállású segíti. Fontos volna megteremteni a civil szféra, illetve a kisebbségi önkormányzatoknak azt a lehetőséget, hogy legalább egy alkalmazottnak a bérét ki tudják gazdálkodni, mert e nélkül nehézkessé válik az ügyintézés, nem tartható fenn megfelelő ügyfélfogadási rend, akadozóvá válhat a kapcsolattartás azokkal az állampolgárokkal, ügyfelekkel, akiknek az érdekében kellene, hogy e szervezetek tevékenykedjenek. E célból nem az anyagi támogatásra gondolunk, de képezni kéne e szervezetek munkatársait, hogy képesek legyenek a pályázati rendszerek segítségével előteremteni a megfelelő anyagi bázist nem csak alkalmazottaik bérére, de a normális működés fedezetének az előteremtésére, programok szervezésére, hatékonyabb kapcsolattartásra, stb. (Cserti 2007).

Az önkormányzat részéről a kisebbségi önkormányzatokra történő feladat-átruházás a cigányság esetében 55,6%-ban a szociális ügyek területére terjedt ki (semelyik más nemzetiségnél nem volt tapasztalható ez ilyen mértékben). Ugyanakkor az önkormányzatoktól és az államtól kapott normatív támogatásoknak csak 12%-a célozta a szociális támogatást, segélyezést. 5,6 %-ban kulturális, 38,8%-ban egyéb ügyekben történt feladat-átruházás, az oktatás területén nem volt ez jellemző. A cigány kisebbségi önkormányzatiság korlátozott lehetőségeit mutatja a cigány kisebbségi önkormányzatok tipikus ügyeinek megoszlása az előző önkormányzati ciklusban. Az ügyek 26,3%-a a belső működésre, munkatervre, programra vonatkozott, ugyanilyen arányt képviselnek a szociális ügyek. 17,5%-ban oktatással, ösztöndíjakkal, támogatásokkal, 14%-ban kultúrával, hagyományápolással foglalkoztak, 3,4%-ot tettek ki a lakásügyek, lakástámogatások, 2,6-2,6%-ot a foglalkoztatási gondok megoldása, illetve gazdálkodás, vállalkozási tevékenység, 0,9%-ot személyi ügyek (Csefkó és mtsai. 1999).

A cigány képviselők 56,6%-a vett részt az 1994-98 közti ciklusban továbbképzésen. E továbbképzések 34,5%-a jogi, önkormányzatisági, 27,6%-a kulturális 6,9% pénzügyi jellegű ismeretekre, 31%-a egyéb területekre terjedt ki (Csefkó és mtsai. 1999)

A cigány kisebbségi önkormányzatok véleményezési és egyetértési jogainak kikéréséről a települési önkormányzatok részéről a következő táblázat tájékoztat.

20. számú táblázat. A KÜLÖNBÖZŐ TÍPUSÚ ÜGYEK ESETÉBEN MILYEN ARÁNYBAN KÉRTE KI A TELEPÜLÉSI ÖNKORMÁNYZAT A CIGÁNY KISEBBSÉGI ÖNKORMÁNYZAT VÉLEMÉNYÉT, EGYETÉRTÉSÉT? (%)

	Véleménykérés (CKÖ)	Egyetértés kikérése (CKÖ)
Pályázatok	2,6	8,1
Oktatási, kulturális ügyek	10,3	8,1
Szociális ügyek	50,0	18,9
Kinevezések	2,6	13,5
Költségvetés	6,4	
Munkaterv		
Ritkán, jelentéktelen ügyekben		29,7
Soha nem kéri	15,4	16,2
Egyéb	10,3	5,4

(Forrás: CSEFKÓ ÉS MTSAI 1999)

A pénzügyi finanszírozás, feladat-átruházás, működés nem kiforrott voltára utalnak a cigány kisebbségi önkormányzatok működésének tipikus konfliktushelyzetei. A kialakult konfliktusok 32%-a a pénzügyek, a kisebbségi önkormányzat finanszírozása, 7,2%-a a működési feltételek elégtelensége 12,4%-a a segélyezési ügyek, 5,2%-a a jogszabályi bizonytalanságok, 8,2%-a a bizalmatlanság, 4,1%-a a gyakorlatlanság, 1%-a adminisztrációs problémák miatt pattant ki. (Csefkó és mtsai. 1999) A cigány kisebbségi önkormányzatok 77,9% szükségesnek tartaná a középszintű önkormányzat létrehozását (Csefkó és mtsai. 1999).

Bár a magyarországi jogi szabályozás tilt mindenfajta hátrányos megkülönböztetést, amely az állampolgárok közt nem, vallás, etnikai hovatartozás stb. alapján tesz különbséget, kétségtelen, hogy a sztereotípiák és diszkriminatív attitűdök – akár nyíltan kimondva, akár burkolt formában – ott vannak a társadalom hétköznapjaiban, a közgondolkodásban, sőt gyakran a média is hasonló megnyilvánulásokat közvetít. Ma Magyarországon a legerőteljesebb megkülönböztető, előítéletes tendenciák a cigánysággal kapcsolatban nyilvánulnak meg. Ezek az előítéletek esetenként közvetlenül kinyilvánítva (mint pl. egy álláskeresési szituáció, vagy az iskolákban még ma is élő elkülönített cigány osztályok gyakorlata), máskor csak közvetetten, burkoltan befolyásolják a cigány népesség mindennapjait, életminőségét.

A sztereotípiá egyoldalú, leegyszerűsített, sematikus kép egy jelenségről, amelyet egy kulturális közegek alakít ki egy történetileg körülírható helyen és időpontban. Akkor beszélünk előítéletességről, amikor a hétköznapi életben megnyilvánuló tudatszinten bizonyos csoportok automatikusan negatív előjelleket kapnak, ellenszenvet gerjesztenek (Görög 1998).

A magyar társadalom kisebbségekhez való viszonyának hagyományosan két fő neuralgikus pontja van: az antiszemitizmus és a cigányellenesség. Magyarországon azonban ma az utóbbi sokkal erősebb (Erős 1997).

Ma is erősödnek, aktivizálódnak, újraképződnek a cigánysággal kapcsolatos előítéletek, s valójában a történelmi eredetűek újjakkal egészülnek ki (Csalog 1997). Ez annak köszönhető, hogy az állami centralizmus és paternalizmus oldódása egyfelől megnövelte a cigányság politikai szabadságát, másfelől azonban számos korábbi társadalmi-politikai védelmi mechanizmus fokozatos megszűnését is magával hozta (Tomka 1991).

A cigányokkal szemben nagyon erős előítéletek élnek a közvéleményben. Ezeknek azonban nagyon határozott tartalmuk van: nem pusztán az ismeretlentől, a szokatlantól való idegenkedésből fakadnak, hanem elsősorban a cigányok és nem cigányok életmódja közötti különbségekből (Lázár 1997).

Lázár Guy (1997) felmérései szerint a legnagyobb ellenézés a falusiakban van velük szemben. A Dunántúl olyan megyéiben, ahol tradicionálisan nem laktak, de most laknak cigányok, általában erősebb az előítéletek rendszere, mint a tradicionálisan cigányok lakta területeken. Nyilvánvaló, hogy ebben szerepet játszanak a szociális értelemben öröklött értékek, szokások, de elsősorban nem ezek magyarázzák az előítéletek illetén alakulását, hanem az, hogy ezeken a területeken az éppen a beilleszkedés folyamatában lévő cigányok élnek, s ez a csoport gyakrabban viselkedik deviáns módon (Tauber 1997).

Az 1986-87-es országos reprezentatív empirikus felvétel (Tárki 1986) eredménye szerint rendkívül

erőteljes a cigányság sztereotipizálása a munkakerülő és tolvaj kategóriákkal. Számottevő a társadalmi távolság, amely a lakosság jelentős részében a közönséges emberi szolidaritást kizárja (Sajó 1991).

Súlyos tényező a hamis propaganda, amely azt a mítoszt terjeszti, hogy az állam megfelelő szociálpolitikát gyakorolva súlyos anyagi terheket vállal a cigányság felemeléséért. Ez azt a tévképzetet alakítja ki a nem cigány társadalomban, hogy a cigányok mások kárára kedvezményezettjei és haszonélvezői az állami elosztás rendszerének (Csalog 1997). Gyakran a média sem tájékoztatja korrekt módon a közvéleményt és erősíti azt a nézetet, hogy a cigányok/romák a kormányzat erőfeszítéseinek érdemtelen haszonélvezői.

Lázár Guy (1996) kimutatta, hogy a cigányokhoz való ellenséges viszony lényege, hogy a kisebbség abszolút kulcsoportként jelenik meg az emberek többsége számára, olyan kulcsoportként, amely főleg negatív referenciacsoporthoz szolgál, ellentétben a zsidóság közvéleményben élő képével, amely főként pozitív referenciacsoporthoz megjelölő kulcsoportként funkcionál.

A cigányokkal szembeni közgondolkodás is lassú átalakuláson megy keresztül. Lázár Guy vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy 1988 és 1992 között Magyarországon mérséklődött a cigányellenesség (csökkent a közvélemény-kutatási adatok szerint a cigányok jellemzésére használt kedvezőtlen tulajdonságok említési aránya), tehát nem állíthatjuk, hogy a rendszerváltás következtében kiéleződő társadalmi feszültségek egyre erősebb bűnbakkeresési tendenciákban csapódnának le. Erős azonban 1997-es tanulmányában felteszi a kérdést: Mennyire tekinthető ez a cigányellenesség valódi mérséklődésének. Amerikai és nyugat-európai előítélet kutatók megfigyelései szerint a nagy előítélet-rendszerek átalakulóban vannak, a „klasszikus” előítéletek, illetve az ezek bázisául szolgáló kemény sztereotípiák fokozatosan kimennek a divatból, s helyükre a „puhább”, „rejtettebb” előítéletek lépnek. Ez utóbbiak sokszor nem annyira az ideológia, mint inkább a cselekvés (például az elkerülő reakciók) szintjén mutatkozik meg (Erős 1997).

Tomka Miklós (1991) a Magyar Közvéleménykutató Intézet országos reprezentatív (1978-as, illetve 1989-es) vizsgálatainak adatait elemezve a cigányokról a közvéleményben megformálódó képet a következőképpen írja le: A társadalom 47,1 %-a szerint sok előnyhöz jutottak a szocialista időszakban (csak a megkérdezettek 21,1 %-a szerint volt nehéz, hátrányos a helyzetük). A társadalom 17,5 %-a voksolt arra, hogy az állam az elkövetkező években támogassa a cigányságot, 32,2 % szerint addigi előnyeiket csökkenteni kell. A társadalmi előítéletességet jelzi, hogy milyen megoldásokat preferáltak a cigányság problémáinak kezelésére az 1989-es felmérés válaszadói. 84,5 %-a anyagi helyzetük javítása érdekében kívánatosnak tartotta volna elérni, hogy a cigány családokban kevesebb gyermek szülessen, 64,6% egyetértett azzal, hogy a bűnözés megakadályozására a rendőrségnek a cigányok között szigorúbban kellene fellépnie, 40,8 % gondolta úgy, hogy a cigánykérdést nem a támogatás, hanem a büntetés eszközeivel kellene megoldani, s 35,2 % szerint vissza kellene a cigányokat telepíteni Indiába. Tomka elemzéseiben kitűnik, hogy valamennyivel nagyobb a tolerancia azoknak a körében, a kik cigányokkal szorosabb kapcsolatban vannak, ismerőseik között van cigány származású.

Jegyzetek

- 1 Az 1993. év végi munkaerő-felmérés alapján
- 2 Kemény István 1993-94-es országos kutatása alapján
- 3 Nemzeti és társadalmi felzárkózási stratégia – mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011-2020) Budapest, 2011. november, KIM Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság

Felhasznált irodalom

1990. évi népszámlálás. Magyarország nemzetiségi adatai megyénként. Budapest, KSH, 1992.
- A magyarországi cigányokról. Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Főosztálya. <http://nek.gov.hu/data/files/160348304.doc> 2009
- Baranya megyei Önkormányzat adata: http://www.baranya.hu/index.php?mc=true&menu_azonosito=34&tartalom=kisebbségi_onk/kisebbsenek_baranyaban.html 2007
- <http://www.baranya.hu/index>

- php?mc=true&menu_azonosito=34&tartalom=kisebbségi_onk/kisebbségek_baranyaban.html%202007
- Csalog Zsolt (1997): Cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. In Periférián – Roma szociológiai tanulmányok [szerk: Vajda Imre]. Ariadne Kulturális Alapítvány.
- Csefkó Ferenc – Dombi Péter – Pálné Kovács Ilona – Tasnádi Péter (1999): A kisebbségi önkormányzatok működésének empirikus vizsgálata. In Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. Osiris – MTA RKK.
- Cserti Csapó Tibor (2006): Kisebbségpolitika – kisebbségvédelmi alapismeretek. In Ismeretek a romológia alapképzési szakhoz [szerk.: Forray R. Katalin]. HEFOP 3.3.1-P.-2004-09-0134/1.0 Bölcsész Konzorcium, PTE, Budapest, 2006. ISBN: 963 9704 21 0, 17–37.
- Cserti Csapó Tibor (2007): Kutatási beszámoló az OKM Roma kisebbségi nevelést, oktatást segítő kutatások 2006. évi támogatására kiírt pályázat keretében támogatott a Romani és/vagy beás nyelvet oktató cigány kisebbségi oktatási/nevelési programokat működtető intézmények, kisebbségi szervezetek hatékonyság vizsgálata c. kutatásról. PTE Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2007. (kézirat)
- Cserti Csapó Tibor (2008): A civilek. In A cigány/roma fiatalok munkaerőpiaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon [szerk: Forray R. Katalin]. Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 20., PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs, 2008. ISBN: 978-963-642-238-7, ISSN: 1586-6262, 123–154.
- Dupcsik Csaba (1997): Cigány háztartások jövedelmi viszonyai. In Magyar Tudomány, 1997, 6.
- Erős Ferenc (1997): Előítélet és etnicitás – a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban. In A legnagyobb kisebbség – Tanulmányok a cigányokról. Magyar Tudomány, 1997, 6.
- Forray R. Katalin (2000): Pályakezdő cigány fiatalok munkavállalási lehetőségei. In A pályakezdő cigány fiatalok munkaerő-piaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon. PTE BTK Romológia Szeminárium, Pécs.
- Gábos A. – Szivós P. (2010): Jövedelmi szegénység és anyagi depriváció Magyarországon. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk): Társadalmi Riport 2010, TÁRKI, Budapest, 58–81.
- Gere Ilona (2000): A cigányság munkaerő-piaci helyzete Magyarországon. In A romák munkaerő-piaci helyzete Somogyban című konferencia összefoglaló kiadványa. Somogy Megyei Munkaügyi Központ, Kaposvár.
- Görög Veronika (1998): Előítéletes gondolkodás és folklór – A cigány alakja a magyar és az európai népi szövegekben. In Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből [szerk.: Kovalcsik Katalin]. Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest.
- Hablicsek László (1999): Népeségfejlődés Európában és Magyarországon. In Nánási Irén [szerk.]: Humánökológia. Medicina, Budapest, 333–356.
- Havas Éva (2012): A szegénység fogalma, mérhetősége. http://www.edokumentumok.hu/dokumentum/HAVAS+%C3%89VA%3A+A+SZEG% C3%89NYS% C3%89G+FOGALMA%2C+M% C3%89RHET% C5%90S% C3%89GE?url=http://deszocpol.atw.hu/tarspol/havas_eva.dochttp://www.edokumentumok.hu/dokumentum/HAVAS+%C3%89VA%3A+A+SZEG% C3%89NYS% C3%89G+FOGALMA%2C+M% C3%89RHET% C5%90S% C3%89GE?url=http://deszocpol.atw.hu/tarspol/havas_eva.doc
- Havas Gábor (2008): Esélyegyenlőség, deszegregáció. In Zöld könyv a magyar közoktatásért. http://index.hu/gazdasag/2011/12/11/havi_netto_130_ezer_mar_gazdagnak_szamit/
- Kemény István (1998): A magyarországi roma (cigány) népességről. In Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből [szerk.: Kovalcsik Katalin]. Tanítók kiskönyvtára 9., Budapest, 1998.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971–2003. Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Lakatos Elza (2011): http://hvg.hu/itthon/20110202_uj_telepprogram_romak (2012.12.08)
- Lázár Guy (1997): A kisebbségek szerepe a nemzeti identitás kialakulásában. In Periférián – Roma szociológiai tanulmányok [szerk: Vajda Imre], Ariadne Kulturális Alapítvány.
- Lázár Guy (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témakörében. Osiris – MTA – Elte Kommunikációelméleti kutatócsoport, Budapest.

- Nemzeti és társadalmi felzárkózási stratégia – mélyszegénység, gyermekszegénység, romák (2011–2020). Budapest, 2011. november, KIM Társadalmi Felzárkózásért Felelős Államtitkárság.
- Pálné Kovács Ilona (1999): A kisebbségi önkormányzatok jogállása. In Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon [szerk.: Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona]. Osiris Kiadó, Budapest.
- Sajó András (1991): Néhány jogvédelmi kérdés a cigányság diszkriminációjával kapcsolatban. In Cigánylét [szerk.: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes]. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Székely Éva (2008): A munkaadók. In A cigány/roma fiatalok munkaerőpiaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében a Dél-Dunántúlon [szerk: Forray R. Katalin]. Gypsy Studies – Cigány tanulmányok 20., PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs.
- Szuhay Péter (1999): Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón – Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. MTA, Budapest.
- Szüdi János (1997): A nemzeti, etnikai kisebbséghez tartozók helyzetének jogi szabályozása. In Tájékoztató füzet a kisebbségi oktatásügyről [szerk.: Molnár Anna – Petri Anna]. Expanzió Humán Tanácsadó, Budapest.
- Tauber István (1997): A cigánysággal kapcsolatos előítéletek problémái. In Periférián – roma szociológiai tanulmányok [szerk: Vajda Imre]. Ariadne Kulturális Alapítvány.
- Tolna Megyei Területi Cigány Kisebbségi Önkormányzat adata: http://tmtcko.kvantum.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=80http://tmtcko.kvantum.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=80
- Tomka Miklós (1991): Gazdasági változás és a cigánysággal kapcsolatos közvélemény. In Cigánylét [szerk.: Utasi Ágnes – Mészáros Ágnes]. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1991.
- Tóth Pál (1997): A falusi cigányság és az informális szektor. Magyar Tudomány, 1997, 6.